

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 327(497.11):316.7
ОНР

ДРАГОЉУБ Б. ЂОРЂЕВИЋ

Машински факултет
Ниш

ДАНИЈЕЛА ГАВРИЛОВИЋ

Филозофски факултет
Ниш

СРБИЈА: ВЕРСКА И ЕТНИЧКА ИДЕНТИФИКАЦИЈА ИЗМЕЂУ БАЛКАНСКЕ ПРОШЛОСТИ И ЕВРОПСКЕ БУДУЋНОСТИ*

Сажетак: Питање етничког идентитета код Срба, времена његовог настанка, граница, данашњег емоционалног легитимитета, јесте, нарочито у последњим деценијама много промишљан проблем, а налази су често били дијаметрално супротни. Овај реферат се бави питањем настанка етничког идентитета код Срба, његовог одржавања, као и мењања појединих атрибута идентификације. Основна упитност јесте колико је идентификатора још увек у садржају колективне свести Срба, које вредности им пружају ауторитет потребан за опстанак и да ли оне као такве могу бити основа интеграције српске друштвене заједнице у савремене интеграцијске процесе. Иако су многе „традиције” релативно новог порекла, у реферату се тврди да је етничка идентификација код Срба од свог настанка пре ропства под Турцима до данас у основи опстала, упркос великим променама које је претрпела у време ропства и да као таква чини основу српске националне идентификације.

* Спремљено у оквиру пројекта Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције (149014Д), који се изводи на Филозофском факултету у Нишу, а финансира га Министарство науке и заштите животне средине РС.

У време урушавања марксистичке идеологије отворило се плодно тле за ревитализацију колективне свести засноване на фактичкој или митској прошлости. Различитим елементима традиције се приписује значај, одређени садржаји се проглашавају за вредност која представља континуитет са прошлошћу. Потребно је препознати садржаје који чине континуитет са српском прошлошћу представљајући препреку континуитету са српском будућношћу, као и оне елементе верске и етничке идентификације који су здрава основа за укључивање српске у европску културну баштину.

Кључне речи: Србија, Балкан, Европа, етничка идентификација, будућност

Балкан и Европа имају препознатљиве географске и културне обресе. Сведоци смо, ипак, мењања њихових граница у зависности од политичких кретања (Југоисточна Европа – Западни Балкан). Један од аспеката различитости Балкана у односу на Европу јесу културне и друштвене вредности. „Балканске вредности” су један од узрока његовог јасног омеђавања, сукоба између балканских земаља, као и препреке његове интеграције у Европу. Балкански скуп вредности се обично скицира кроз проклетство малих разлика, проблеме са прихватањем различитости, прејак легитимитет верске и националне идентификације. Циљ је наравно указати на могућност помирења ова два концепта као и направити помак у откривању карике која недостаје у односима Балкан-Европа.

Балкан и Европа су два супротстављена концепта, и код нас Балканаца и код „Европљана” помињање оног другог изазива подорење, па и страх. Србију много шта у садашњости ограничава у њеној намери да постане део Европе, ипак, традиција као најбољи део нашег наслеђа може одиграти значајну улогу кочећи или поспешујући интегративне токове. Након дугог периода социјализма у коме је потискивана верска и етничка идентификација Срба она се након слома социјалистичког система враћа у облику који се често инструментализује и производи нетолеранцију, нетрпељивост и сукобе. У овом тренутку је потребно препознати оне елементе колективне свести Срба који су компатибилни са европским колективним идентитетом. Европа још увек има проб-

лема са идентитетом: питање европског културног идентитета није завршена прича. Србија мора да увиди своју шансу у томе да Европи понуди онај део друштвеног и културног идентитета који може обогатити њено културно биће. То дакако није нимало лако. Европски идентитет је концепт превазилажења етничке и националне идентификације а Србија живи у доба још увек јако израженог и неизживљеног националног идентитета. При том треба подвући разлику – национални идентитет Срба је плод дугог постојања етничке и верске идентификације, док се тек морамо учити да у ризници идентификационих понуда препознамо и европски идентитет као део свог културног бића. У модерном друштву усвајање таквих вредносних система, који надилазе границе конфесије и етничке групе, и који нам омогућавају успешну комуникацију са различитим групама људи, јесте императив. Упркос томе још увек су људи на овим просторима (за то, нажалост, постоје многобројна сведочанства) затворени у своје расне, полне, етничке, верске и друге границе. Сведоци смо јаког легимитета оваквог идентификовања и немогућности превазилажења граница, што може бити препрека ширем повезивању, као и плодно тле за појаву национализма и фундаментализма.

Након велике политичке инструментализације митова морамо се вратити изворима и након суочавања са сопственом прошлошћу указати на легитимне елементе нашег колективног идентитета. Србија јесте земља митова, али не и земља митомана – сви елементи српског верског и етничког идентитета су присутни и у верској и етничкој идентификацији других народа (заједничко име, скуп културних црта, обичаји, морал, вера, митологија, митска домовина, света места). Након протеклог периода ми се стручно и научно морамо изборити за своје право да припадамо ризници европских народа и европског културног наслеђа јер се наша традиција развија управо у том културном контексту и са елементима који су део европског културног ареала. Српска митологија, обичаји и фолклор нису потпуно специфични, већ се, што потврђују и анализе наших митолога (Сретена Петровића, на пример), могу препознати културне матрице из којих оне произходе и које су део словенске и европске културе. Етнички идентитети су систематски повезани са културним вредностима које служе као критеријуми за процењивање или порицање припадно-

сти. Културни садржаји етничких дихотомија се аналитички могу сврстати у две равни: 1) *манифестни знакови* – које припадници етничких група истичу да би показали свој етнички идентитет: ношња, језик, животни стил уопште 2) *основне вредности*, критеријуми моралности. Уколико су идентификатори карактеристични за српски народ они који су компатибилни са европским вредностима, сматраћемо да у овим системима не постоје супротности у оној мери у којој се то претпоставља.

У симболизму модерних национализама, који нису одлика само савременог Балкана већ савременог света, могу се пронаћи стари митови о етничкој изабраности. Етницитет је вечан и контингентан, вечан – јер представља темељну чињеницу, контингентан зато што су услови и облици његовог јављања историјски одређени. Етница не мора да буде повезана са стварном, већ са митском територијом, неретко чинећи изабрани народ са светом земљом, претпостављене границе етнице одређују митови и колективна сећања у које спадају повеље о уједињењу, мит о златном добу, или пак заједничкој несрећи, и са њим здружене територијалне претензије, односно етничке тапије на одсечене делове митске домовине – Косово, Израел, Палестина. По мишљењу Јохана Хајзинхе, није тешко доказати колико је неодрживо мишљење по коме су националне супротности биле стране средњем веку и то како је национална свест производ модерног доба и модерне државе. „Та осећања, пак, изникла су непосредно из тла племенског сродства, љубави према родној груди, из језичке заједнице, целине морала и обичаја, и коначно, иако не мање важно, из оданости краљу.” (Хајзинха, 1966: 37)

Однос религије и националне, односно, етничке идентификације је врло сложен. Систем симбола које један народ сматра сакралним, веома се разликује. Код Јевреја, на пример, национални и верски атрибути се поклапају. Очување верског идентитета код њих је уједно и очување националног идентитета. Код универзалних религија, па и хришћанства, верска идентификација је претпостављена националној. Ма колико се улога религије разликовала у различитим временима, у различитим културама, „тима што спаја етос и поглед на свет, религија даје скупу друштвених вредности оно што им је можда највише потребно да би биле

принуђујуће: изглед објективности”. (Герц, 1998:175) Верски идентитет Срба, припадање православљу, значајан је идентификациони маркер Срба у односу на друге етничке групе, иако се ради о универзалној религији, а не о народној религији Срба. Можемо говорити о српском православљу зато што православље инкорпорира многе елементе старе српске традиције и још од давнина представља нераскидиву целину са српским етничким идентитетом, како у време његовог формирања, тако и у време његове угрожености. Путујући у време поробљености Срба од стране Турака кроз крајеве које настањују Срби, путописац Гиљфердинг закључује: „Истоветност језика, порекла и обичаја на значи ништа пред разликом у конфесији.” (Гиљфердинг, 1972:119)

Он тврди да то није само хипотеза, већ је то проверио у разговорима са људима и дошао до сазнања да према томе да ли исповеда православље, католичанство или ислам, човек се сматра припадником „православног, католичког или турског народа”. Конфесија се овде одређује као основни елемент етничке идентификације. Православац значи Србин, као што Србин значи православац. На питање којем народу припадају људи одговарају које су вероисповести. „Истина обичан Србин зна да одвоји себе од Грка и Бугарина, али осећање којим је он прожет и које га чини чланом људског друштва није осећање народности, него религиозна свест.” (Гиљфердинг, 1972:119) У књизи „Срби у европској цивилизацији”, аутор текста о националном идентитету Срба, Мирко Благојевић, износи поставке на основу анализа да су Срби стекли своје име у прадомовини и пренели га на Балканско полуострво, Срби су још у прадомовини имали свог владара и владарску лозу, као и друге предуслове идентификације, бројно становништво и чврсте унутрашње везе. У литератури такође постоје сведочанства да је пред поробљавање од Турака српска заједница након доласка на Балкан изградила основе идентификације и да је у ропство ушла са следећим наслеђем као основном идентитетом:

1. Учврстило се и распространило народно српско име;
2. Створила су се језгра етничког простора;
3. Постојао је изграђен култ свете лозе Немањића код свих друштвених слојева, тј. култ владара свеца који ће се касније формирати у вези са кнезом Лазаром;

4. Настало је српско православље као синкретизам примљеног верског учења и наслеђених култова.

У том тренутку већ имамо спајање етничке и верске идентификације у нераскидиву везу која ће се касније оснажити и обогатити новим елементима. У периоду ропства су створени значајни елементи идентификационог корпуса – Косово као митска домовина, пре свега, као и култ кнеза Лазара, Милоша Обилића. *Име, вера, језик, обичаји, мит о заједничком пореклу* чине претпостављене границе етнице препознатљивим упркос неповољним условима њеног бивствовања. Митови и сећања на домовину етничке заједнице доносе етничке тапије. Каниц такође пишући о Србији истиче у којој мери је Косово значајно за Србе. Отуда и честе злоупотребе овог мита у политичкој историји Србије. Косово је у тренутку када је престало да буде фактичка домовина Српског народа постала његова митска домовина. Антони Д. Смит пише да је приврженост одређеним територијама митског и субјективног порекла, те управо та приврженост и повезаност говори о етничкој идентификацији, а не сама настањеност и поседовање. Устанак и ослобађање Србије се такође одвијало са идејом Косовске битке у колективној свести Срба. „Отуд сви ти сукоби, чак и данас, око откинутих делова етничке домовине – у Јерменији, на Косову, на Огадену и другде.” (Смит, 1998:68) Када су Срби били у ситуацији да се осећају угрожено у први план је долазило позивање на елементе мита. Због тога су Срби често оптуживани за живот у прошлости који угрожава српску будућност.

Можемо закључити да у анализи елемената идентификације Срба, пратећи њихов настанак и судбину у историји српске друштвене заједнице, нисмо пронашли оне који би били другачији и специфични у односу на било који етнички ентитет било где. Манипулација моралним позивом на „поновно освећивање” потенцијалног „светог народа”, „изабраног народа” представља моћни механизам етничке самообнове и дугог опстајања етничке идентификације, као и инсистирања на разликама, без жеље да се оне толеришу.

У томе предњаче етнице са највише сличности, па се срећемо са концепцијама иранског порекла Хрвата, Венетском пореклу Словенаца, итд.; ниједан од бивших југословенских народа није

заостајао у повлачењу ове врсте граница, одричући се словенског порекла. (Бранимир Стојковић, 1999)

Бранимир Стојковић у својој књизи „Европски културни идентитет” поставља питање да ли је идентификација на основу етничке и националне припадности превазиђена. По свој прилици преурањено. Бенедикт Андерсон у свом есеју о нацији као замишљеној заједници покушава да да одговор на питање „зашто се посвуда бивањем заједницом у политичком хоризонту надаје као бивање нацијом”. (Андерсон, 1998:16) Наглашава да је оно што збуњује у вези са нацијом њена формална универзалност као социокултурног концепта – „у савременом свијету сватко може, мора и жели ’бити’ одређене националности као што јест одређеног ’спола’”. Жеља да се национални идентитет сачува и страх да ће европска и глобална интеграција угрозити основне националне карактеристике није специфична само за Србе. Однос интегративних процеса и националног и верског идентитета је позната дебата у социологији која је плод реалних стрепњи актера на европској и светској сцени. Верске традиције се такође осећају угрожено у процесу европских и светских интеграција стрепећи да ће системи вредности на којима почивају бити угрожени. Ако покушамо да операционализујемо ове стрепње утврдићемо да је највећи извор истих жеља да се оствари доминација, проблем да се призна једнакост и једнакоправност свим актерима на европској и светској позорници. Иако се на етничкој посебности толико инсистира истраживачи су показали да је идеја чистог етничког порекла једна велика илузија. Народи на тлу Европе су толико измешани да се ми са Балкана биогенетски не разликујемо од Скандинаваца, а Ирци од Румуна (једино се Баски разликују по биогенетском коду). Културне разлике унутар Европе постоје, мада Едгар Морен говори о европској култури као о сложенем јединству. Хришћанска Европа јесте одредница која говори о њеној културној генези, али се не може применити данас на биће Европе, а да се не искључе нехришћански појединци и читаве групе које живе на њеном тлу.

Једини пут поимања етничког и верског идентитета Срба као богатства, културног капитала, за разлику од досадашњих врста мобилизација, јесте одвајање јавне и приватне сфере, где ћемо

јавно бити једнаки пред законом и институцијама, а приватно се обogaћивати међусобним различитостима у погледу фолклора, стваралаштва, животних стилова. Друга значајна могућност за помирење верске и етничке са европском идентификацијом јесте наднационално везивање које не доводи у питање националну припадност.

Литература:

- Благојевић Милош, (2000): О националном идентитету Срба у средњем веку, у *Срби у европској цивилизацији*, Нова, Београд, 1993.
- Герц Клифорд, *Тумачење култура*, Плато, Београд.
- Гиљфердинг А.Ф. (1972): Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији, Веселин Маслеша, Сарајево.
- Хајсинха Јохан, (1996): *Национализам и патриотизам у Европи на крају 19. века*, Прометеј, Нови Сад.
- Стојковић Бранимир, (1993): *Европски културни идентитет*, Просвета, Ниш.
- Стојковић Бранимир, (1999): Европски, национални и регионални идентитет, у *Школа за демократију*, ОГИ, Ниш.
- Смит Д. Антони, (1998): *Национални идентитет*, Библиотека 20. век, Чигоја штампа, Београд.